

JOSEF S K U L I N A

BILINGVISMUS ČESKÝCH KOLONISTŮ V RUMUNSKÉM BANÁTĚ

1. Výzkumu češtiny v rumunském Banátě /bývalém Sedmihradsku/ se věnuje náležitá pozornost jak ze strany české / U t ě - š e n ý, V a š e k /, tak rumunské / A l e x a n d r u o v á, C i p l e a, P l e t e r /. Z dosavadní literatury, věnované výzkumu češtiny v rumunském Banátě, je vidět, jak se zde na jedné straně udržely v důsledku izolovanosti starobylé nářeční znaky české a jak se na straně druhé zrychluje asimilační proces v čistě kompaktním českém osídlení /enklávě/ směrem k rumunštině.

Podle sčítání lidu z roku 1956 provedeného v RSR žije v Banátě 8887 Čechů neboli Pémů, jak jim říkají banátští Rumuni.^{1/} Za osady s kompaktním českým obyvatelstvem jsou považovány tyto obce: Eibentál, Berzáska, Bígr, Gerník, Rovensko, Šumice /župa Caraș - Severin/. Obce se smíšeným obyvatelstvem: Ješelnice, Nová Ograđena, Plaviševice, Župalník /župa Mehedinți/, Klopodie /župa Tinriș/, Nová Báňa, Župa /župa Caraș - Severin/, Velký Pereg /župa Arad/, Najkaransebeș /župa Caranbeșul Nou/. Přitom jsou zde obce, do nichž se přistěhovali Češi z uvedených vesnic. Patří k nim: Orșava /župa Mehedinți/, Herkulánovy Koupele, Bozovici, Kozla, Lubková /župa Caraș - Severin/.

2. V tomto příspěvku předkládáme jazykový materiál ze Šumice /Šumița, județ Caraș - Severin/, získaný v rámci systematického výzkumu nářečí pro Český jazykový atlas.^{2/}

Typickým znakem české řeči v Šumici je překvapivá stabilizovanost, která se udržuje tím, že Šumice je izolována nejen od

ostatních českých vesnic v rumunském Banátě /viz výše/, ale též od rumunských obcí.

Co se týče výslovnosti samohlásek, je třeba říci, že se krátké samohlásky e a o vyslovují zavřeně /někdá, chiťeji se, fšedňi, đoma, front/. Zvláštní výslovnost mají samohlásky i a y, jež se realizují v některých případech redukovane /s7lnej, z7ma, r7ba, mozol7/. Z dalších hláskových jevů je třeba upozornit na přehlasované tvary typu ulice, lavice, 2. p. sg. pekaře, hrnce, třilet, večeřet, hřít, příst. Jinak jsou tvary nepřehlasované u sloves třást, smát se, zapřáhnout, třás, smál se, zapřáh a u podst. jmen jehla, kuřátko. Dále jsou nepřehlasované podoby pomatuju si, piju, ale jinak je na mou duši, mám ráť kaši.

K diftongizaci ý /i/ v ej došlo ve slovních základech u slov typu vejstava, bajk a v případech zdravej, 2. p. dobrejch /iděich/. Poněkud jiná situace je po ostrých sykavkách s, z, c, u nichž nedošlo ke změně i v ej. Je zde lesík, psík, posípat, cizí, cíťit. Doklady na ou v slovech typu mouka, soused jsou evidentní. Ovšem vedle toho se udržuje ú nezměněné: chomút, z mú mamú. Úžení é v i je provedeno důsledně v slovech mlíko, chlív a v part. n-ových a t-ových: je napečino, vodevřít.

Rovněž i jevy souhláskové jsou české. Platí to o protektickém v- /vobjed, vorat/ a h- /huđit, hídlo, híva/, o zániku h- ve skupině hř- /řeben, řibje/, o zjednodušení skupiny stř-, skř- a str- v tř-, kř- a kr- /třelec, křivánek, krž/. Skupina sh- se vyslovuje sch- /schrabovat/, avšak předložka s se před jedinečnými souhláskami a před souhláskou v- mění: z rukú, z mím stařenkem, z vodú. Mění se též skupina šč v št: šťáva, jišťerka.

Typickým rysem mluvené češtiny v Šumici jsou další drobné rozdíly: brabenec, falář, hma, leštovice, karamád, nedvjed, minář, parez, schof, šáhnout. Též rozdíly kvantitativní: zajíc, zedník, gřipa, řípa, v zimě, 1. pl. jezovci, súsedí, móře, fčéra, kél /kapusta/, vot tich čas.

V tvarosloví charakterizují češtinu v Šumici konc. -ove v 1. pl. /holubove/, konc. -úch a ich v 2. pl. /hostúch, du-búch; husích, polích/, konc. -ách v 6. pl. /bukách, vozách/, konc. -ma, -ina, -ama v 7. pl. /kořma, vjecima, súsedama/.

U jmen rodinných je zakončení -ojc: Veverkojc, Drakalojc. Zájmeno já má v 6. p. podobu /vo/ ňom, též je /vo/ našom, čom.

U sloves má imperativ příznakové tvary nebuť se, sedněte si, pi, zabi. Ze složených slovesných tvarů upoutává pozornost užívání plusquamperfekta: to bi vám bil nestačil spisovat.

V minulém čase sloves se vynechává préteritum: já tenkrát nebil na svjete. Stavové perfektum je: krs práci bili vodejiří.

K základnímu standardu české řeči v Šumici náleží archaické větné konstrukce. Patří k nim genitiv záporný /nemám vlasúch/, genitiv partitivní /si vařím čáje/, morfologicky je starý genitiv zkrácen /do tich čas/, Adnominální instrumentál je předložkový: čelat z rukama. Běžný je predikativní instrumentál: šel dobrovolcem. Často se hromadí různé předložky: doná zimi, napod brambori, podza Belkovcem. Pozoruhodný je větný typ se sponovou neutrální formou: bilo nouze dřivejc vo lékaře.

Nemalou pozornost budí složka slovotvorná, v níž se uplatňuje konzervativní ráz češtiny v Šumici. Srov. chlívec /ve významu deminutivním/, holckej, koňackej, ničko, lechčejš. Pokud jde o složku lexikální, nutno říci, že překvapuje značnou ar-

chaitností ve všech významových okruzích. Je to dáno tím, že se zde vliv spisovného jazyka českého neuplatňuje vůbec.

Upozorňujeme toliko na některé lexikální archaismy: hradba /plot/, krúvek /zvýšená část kamen/, napálet /rozavítit/, sednice, sedlačka, skoro /brzo/, važit se /hádat se/ aj.

Výše uvedené znaky svědčí v dostatečné míře o tom, že čeština v Šumici na území rumunského Banátu v důsledku izolovanosti je konzervativní a vytváří jednotný jazykový úzus, který nepodléhá změnám v duchu vývojových tendencí běžných na území českého národního jazyka.

Ovšem nebylo by správné tvrdit, že se česká řeč v Šumici nemění vůbec a že stagnuje. Úlohu nadřazeného a prestižního jazyka má zde spisovná rumunština psaná a mluvená /dětí ve školním věku se učí v 1. tř. česky, v 2.-4. tř. česky a rumunsky, v 5. - 9. tř. rumunsky/ i její působení na šumickou češtinu probíhá podle zcela jiných zákonitostí, než je tomu v Čechách. Obyvatelé Šumice ve všech generačních vrstvách jsou bilingvní /čeština, rumunština/ a česko-rumunský bilingvismus u českých kolonistů v Šumici /čeští kolonisté zde žijí od poč. 19. stol./ se stává záležitostí sociolingvistiky. Rumunština je katalyzátorem a aktivizuje funkčnost a potencionalnost české řeči v Šumici. Postupná neznalost normy a mluvnického systému spisovné češtiny u šumických Čechů vede k tomu, že lze u nich pozorovat zřetelné narušování češtiny. Je tomu ve všech jazykových plánech češtiny.

Tak se v plénu zvukovém vlivem rumunštiny realizuje hyperkorektně samohláská e jako ê široké: f třěti třídě, tulê, zlê. Zřetelný vliv rumunštiny se jeví ve výslovnosti labializovaného a: Jan, koza spadla. Ve výslovnosti dlouhých samohlásek é a ó

se uplatňuje výslovnost diftongická: péaří, dvéaře, vjáaří, Bréaza, móaže, jóark. Dlouhé ă se vyslovuje labializovaně : čáp, na bále. Rovněž v systému souhláskovém se začíná uplatňovat výrazně rumunština. Tak se měkké sykavky ș, ž, ț začínají vyslovovat tvrdě: masina, zehlicka, cas. Jindy se ț realizuje jako palatální ț /kočka/. Palatální đ se vyslovuje jako splynulina dz /dzeći/ a měkké ț je nahrazováno palatálním ķ /tabákerka/. Pozoruhodné jsou analytické větné konstrukce: řikáme tađi jít do mlíkárna, sedláci se zbouřili proti život. Vlivu rumunštiny lze přičíst sémantické matení předložek: jít na fabriku /do/, vičisřit Brnoz řemcůch /od/, nezmrznu po vlaču /ve/. Hojně je dále užívání příslovcí, spojek a částic banátských /barim, baș, makar, mau, hájda/, jež se objevují v rumunštině, v srbocharvátštině aj. Dalším charakteristickým rysem slovní zásoby v šumické češtině jsou tzv. banatismy, tj. lexikální výpůjčky z rumunštiny, němčiny, srbocharvátštiny aj. Pro ilustraci uvádíme aspoň některé: ažutor /pomoc/, cujka /slivovice/, čorba /polévka/, magrin /akát/, pážnik /polní hlídač/, skapat /odejít/, vižulije /vánice/, řutra /dřevěné ostění u dveří/, hutvajd /pastvina/, jochi /jařma/, șpajzn /spiřizna/, rakiije /kořalka/, tuluș /košťál/ aj. Vliv spisovných termínů rumunských je evidentní v oblasti technické, administrativní, komunikační apod. Srov. bek /žárovka/, fara frekvencia /dálkové studium/, priza /elektrická zásuvka/, sekuritač /státní bezpečnost/. Zajímavé je hybridní frazeologické rčení nejňi karče, nejňi parče, které vzniklo podle rumunského modelu cine n-are carte, n-are parte. Toto rčení se vyskytá v banátské rumunštině. Srov. ai carte, ai parte /máš-li vzdělání,

dostaneš se daleko/.^{3/}

3. Závěrem lze říci toto: Česká řeč v Šumici po 150 letém fungování v cizím izolovaném prostředí, tj. v rumunském Banátě, zachovává dosud starobylý konzervativní ráz češtiny v původní podobě, jak ji přinesli kolonisté z Čech /Příbramsko, Táborsko/. Archaický a konzervativní ráz šumické češtiny je odivný ve všech mluvnických plánech i vytváří její základní řečový standard. Všechny archaismy šumické češtiny dokumentují starší vývojové fáze češtiny, s níž se už pořádku setkáváme v okrajových oblastech českého jazykového území. Skýtají tak cenné svědectví nejen pro osvětlení jednotlivých vývojových fází mluvené češtiny, ale též odhalují stabilitu jazykových jevů českých v cizím izolovaném prostředí.

Vzhledem k tomu, že vliv rumunštiny jako jazyka administrativního a kulturního je stále víc a více zřetelný a že se česko-rumunský bilingvismus u šumických Čechů stává "jevem masovým", lze už nyní poukázat na výraznou interferenci českých a rumunských znaků i částečnou přeměnu syntetické češtiny v rumunském Banátě na analytický typ "banátské češtiny" směrem k rumunštině. Tento nově vznikající typ "banátské češtiny" svědčí o tom, že šumická čeština nezaniká zcela, ale existuje, mění se strukturně /v plánu zvukovém a mluvnickém/ a obohacuje se /lexikálně a frazeologicky/. Vše závisí na tom, že "banátská čeština" jako jazyk přijímací nemá vůči rumunštině úlohu pasivní, nýbrž aktivní, k níž dochází v procesu jazykové asimilace přirozené a nikoli násilné.^{4/}

Poznámky

- 1 Srov. Gh. C i p l e a , Rumunské prvky v českých banátských nářečích v rumunském Banátě, Slavica 40, 1971, s. 211.
- 2 Jazykový výzkum v Šumici jsem provedl v roce 1971 za doprovodu dr. M. T o m í ě e z RAV a v roce 1972 za doprovodu M. G u ť u o v é z FF v Bukurešti. Zpracovaný materiál Dotazníku pro výzkum českých nářečí, založený na 2649 položkách, odhaluje tradiční nářeční mluvu 5 - 6 hlavních informátorů, jejichž předkové přišli z Volduch /okr.Rokycany/ a z Chýnova /okr.Tábor/.
- 3 Za tuto informaci děkuji dr. M. V u l p e o v é z RAV.
- 4 Srov. B. H a v r á n e k , Zur Problematik der Sprachmischung, TLP 2, Praha 1966, s.81 - 95.

x x x

Исследование двуязычия чешских переселенцев, живущих до сих пор на территории румынского Баната в селе Шумица (loc. Sumita, jud. Caraş-Severin) и говорящих на языках чешском и румынском, приносит важные заключения, интересующие общую лингвистику. Эти заключения касаются разных сторон языка как многоаспектного явления. Чешско-румынский билингвизм - продукт функционирования языка в определенных социальных условиях, проявляющихся в языковых фактах. Проблематика билингвизма чешских переселенцев на территории румынского Баната, живущих в изоляции от чешского народного массива, относится к числу важнейших социолингвистических проблем. Она касается кон-

тактирования с румынами и представляет интересный вопрос исследования с точки зрения развития двуязычия и языковой ассимиляции в изолированном языке. С одной стороны сохранились в языке чешских переселенцев элементы древнечешского языка (mlúka, l.oz.sg. ríju, pest, chlívec, do tich dás) а с другой - значительны заимствования из румынского языка. Они являются на фонетическом и фонологическом (pěří, boží, bár), морфологическом (jit do mlíkárna), синтаксическом (barin, bař, mač, hájla), словообразовательном (horní pšcho-ta) и лексико-семантическом (príza, kugna, kalorifer) уровнях. Для исследования билингвизма наиболее сложным и трудным из них является лексико-семантический уровень (vej-stavnost = stavba). Характерным является то, что этот изолированный диалект в с. Шумица не исчезает, не ассимилируется румынским языком, а продолжает существовать, обогащая сам себя новыми словами и конструкциями, переменявшими старую диалектную структуру в структуру новую.